

Družbeni problemi: oploditev z zunanjo pomočjo¹ *

Abstract

Social Issues: Methods of Assisted Reproduction

The translation of Claude Lévi-Strauss' essay *Problèmes de société: excision et procréation assistée* (1989) deals with social and legal issues raised by methods of assisted reproduction to which the laws of European countries do not offer any solutions. Modern societies are dominated by the idea that kinship stems from biological ties. Anthropologists have a great deal to say on the dilemma how to define the relationship between biological kinship and social affiliation because these problems have arisen in the societies they study, and these offer solutions. Of course, these societies are not acquainted with the modern techniques for in-vitro fertilization or the removal, implantation, or freezing of eggs or embryos. However, they have imagined and put into practice equivalent options, at least in legal and psychological terms.

Keywords: assisted reproduction, kinship, social affiliation, anthropology

Povzetek

Prevod eseja Clauda Lévi-Straussa obravnava vprašanja, ki jih odpirajo oploditev z zunanjo pomočjo, na katere pravo nima pravih odgovorov. V sodobnih družbah prevladuje ideja, da sorodstvena vez izhaja iz biološke vezi in je nad idejo, ki v sorodstveni vezi vidi družbeno vez. Etnologi niso nepripravljeni na tovrstna vprašanja. Družbe, ki jih proučujejo, seveda ne poznajo modernih tehnologij oploditve *in vitro*, odvzema jajčne celice ali zarodka, prenosa, vnašanja in zamrzitve. Vendar pa so si zamislile njihove metaforične ekvivalente. In ker verjamejo v njihovo resničnost, so psihološke in pravne posledice enake.

Ključne besede: oploditev z zunanjo pomočjo, sorodstvo, socialne vezi, etnologija

---

¹ Esej je bil prvič objavljen 14. novembra 1989 v italijanskem časopisu *La Repubblica*. Esej z naslovom *Problèmes de société: excision et procréation assistée* je bil leta 2013 ponatisnjen v knjigi *Nous sommes tous des cannibales*. Seuil (op. prev.).

* Avtor uporabi izraz »procréation assistée«, ki danes v razširjeni obliki (»procréation médicalement assistée«) meri na uporabo medicinskih reproduktivnih tehnologij v pomoč pri oploditvi in se v slovenščini glasi »oploditev z biomedicinsko pomočjo«. Ker pa Lévi-Strauss ne govori samo o medicinski pomoči, sledimo njegovemu izboru izraza in ga nekoliko okorno prevajamo le kot »oploditev z zunanjo pomočjo«. (Op. prev.)

Zadnjih nekaj desetletij so se odnosi med etnologi in ljudstvi, ki jih proučujejo, temeljito spremenili. Nekoč kolonizirane in zdaj samostojne dežele etnologom očitajo, da zavirajo njihov ekonomski razvoj, ker spodbujajo ohranjanje davnih običajev in zastarelih verovanj. Ljudstvom, ki si želijo modernizacije, se zdi etnologija zadnja preobrazba kolonializma. Do nje so nezaupljivi, če ne kar sovražni.

Drugod so staroselske manjšine, ki so se ohranile v okviru velikih modernih narodov – v Kanadi, ZDA, Avstraliji, Braziliji –, razvile močno zavest o svoji etnični osebnosti ter moralnih in zakonskih pravicah. Te majhne skupnosti nočejo biti več predmet proučevanja etnologov, v katerih vidijo zajedavce in na intelektualni ravni celo izkoriščevalce. S širjenjem industrijske civilizacije se je število družb, ki so ohranile tradicionalen način življenja in bi še lahko bile snov za etnologue, močno zmanjšalo. Hkrati pa se je zaradi priljubljenosti družbenih in humanističnih ved po drugi svetovni vojni povečevalo število raziskovalcev. Že pred petdesetimi leti se je v ZDA v poklicnih krogih v šali govorilo, da indijanska družina šteje najmanj tri člane: moža, ženo in etnologa ... Položaj se je odtlej še poslabšal in staroselske skupine, ki so naveličane vloge plena za etnologue, se upirajo. Nekatere za vstop v svoje rezervate zahtevajo izpolnjevanje poljubnega števila najrazličnejših obrazcev. Druge kratko malo prepovedujejo etnološke raziskave: učitelj ali higienik lahko pride k njim le, če se pisno zaveže, da ne bo zastavljal nikakršnih vprašanj o družbeni ureditvi in verovanjih. Informator bo v skrajnem primeru povedal mit le pod pogojem, da bo dobil ustrezno pogodbo, ki mu bo priznavala avtorske pravice.

Začuda pa se po drugi strani tudi dogaja, da se nekdanje razmerje med etnologom in ljudstvi, ki jih proučuje, ne prekine, ampak se preobrne. Plemena se obračajo na etnologue in jih proti plačilu celo najemajo, da bi jih spremljali pred sodišči, jim pomagali uveljaviti starodavno pravico do zemlje, doseči razveljavitev pogodb, ki so jim jih nekoč vsilili. To se dogaja v Avstraliji, kjer so aboridžini z najetimi etnologi večkrat poskusili preprečiti, da bi vlada na ozemljih, ki jih imajo za sveta, postavila raketna izstrelišča ali podelila koncesije za izkoriščanje rudnikov. V enakih razmerah so pred sodišči v Kanadi in ZDA potekali ali še potekajo procesi v zvezi z lastništvom včasih velikanskih območij. Brazilski Indijanci se začenjajo organizirati na državni ravni in predvidevati je mogoče, da bo prišlo do enakih pobud. V takih primerih se narava etnologovega dela popolnoma spremeni. Nekoč je zaposloval staroselce, zdaj staroselci zaposlujejo njega. Pustolovščino, ovenčano s poezijo in liričnostjo, zamenjujeta resnobno iskanje po knjižnicah in naporno pregledovanje arhivov, kar naj bi zagotovilo dokumentacijo in pravno podlago za sodne procese. Birokracija in pravni postopki izpodrivajo slikovitost »teren-skega dela« ali vsaj preobrazajo njegovega duha.

***

Francoski etnologi niso pričakovali, da jih v lastni državi čaka enaka izkušnja. Pa vendar [...] jih tudi tam na različnih področjih silijo k javnemu nastopanju. Nekatere od njih vabijo na zasedanja komisij, ki naj bi vladam različnih držav predložile mnenje o novih metodah oploditve z zunanjo pomočjo. Javno mnenje ima namreč pomisleke zaradi napredka biološke znanosti. Parom, v katerih je eden od partnerjev neploden ali pa sta neplodna oba, se ponuja več načinov, da dobijo otroka: umetna oploditev, darovanje jajčne celice, izposoja maternice, oploditev *in vitro* jajčne celice žene ali druge ženske s semenskimi celicami moža ali drugega moškega. Bi bilo treba dovoliti vse? Dopustiti le določene postopke, druge pa izločiti? Toda po kakšnih merilih?

Iz tega izvirajo še neznana pravna vprašanja, na katera zakoni evropskih držav nimajo pripravljenih odgovorov. V sodobnih družbah se kaže prevladovanje ideje, da sorodstvena vez izhaja iz biološke vezi, nad idejo, ki v sorodstveni vezi vidi družbeno vez. Angleško pravo niti ne pozna pojma socialnega starševstva: darovalec semenskih celic bi lahko zakonito zahteval otroka ali pa bil zavezan poskrbeti za njegove potrebe. V Franciji Napoleonov zakonik odreja, da je materin mož otrokov zakoniti oče. Torej v prid izključno socialnega očetovstva zavrača biološko

očetovstvo: *Pater id est quem nuptiae demonstrant*, staro vodilo, ki pa ga v Franciji vendarle izpodbija zakon iz leta 1972, ki dopušča preverjanje očetovstva. Ne vemo več, katera vez, socialna ali biološka, ima prednost pred drugo. Kako torej lahko odgovorimo na vprašanja, ki jih zastavlja oploditev z zunanjo pomočjo, pri kateri zakoniti oče ni več otrokov roditelj in pri kateri mati ni sama prispevala jajčne celice in morda niti ne maternice, v kateri poteka nosečnost?

Otroci, rojeni s takimi postopki, bodo imeli lahko glede na okoliščine enega očeta in eno mater, kot je običajno, ali pa eno mater in dva očeta, dve materi in enega očeta, dve materi in dva očeta, tri matere in enega očeta ali celo tri matere in dva očeta, če roditelj ne bo isti moški kot mož in če bodo pri tem sodelovale tri ženske: ena bo darovala jajčno celico, druga bo posodila maternico, tretja pa bo otrokova zakonita mati.

Kakšne bodo pravice in dolžnosti vsakega od socialnih in bioloških staršev, ki bodo v takih primerih ločeni? Kako naj odloči sodišče, če darovalka maternice rodi otroka s telesno hibo in če ga par, ki se je obrnil nanjo za to uslugo, zavrne? Ali če se, nasprotno, ženska, ki so jo za neplodno žensko oplodili s spermo njenega moža, premisli in hoče obdržati otroka, češ da je njen? Bi morali vse želje obravnavati kot legitimne: na primer željo ženske, ki hoče, da jo oplodijo z zamrznjeno spermo pokojnega moža? Željo dveh homoseksualnih žensk, ki hočeta otroka iz jajčne celice ene od njiju, ki bi jo umetno oplodili s semensko celico anonimnega darovalca in jo vstavili v maternico druge?

Je lahko darovanje semenske ali jajčne celice, posojanje maternice predmet kupoprodajne pogodbe? Bi moralo biti to anonimno ali pa bi lahko socialni starši in morebiti sam otrok vedeli za identiteto bioloških roditeljev? Nobeno od teh vprašanj ni neutemeljeno: take in druge še bolj nenavadne zagate so se zastavljale in se še vedno zastavljajo sodiščem. Vse to je videti tako novo, da so sodniki, zakonodajalec in tudi moralist, ki nimajo izkušenj s primerljivimi situacijami, popolnoma razoroženi.

To pa ne velja za etnologe, ki edini niso nepripravljeni na tovrstna vprašanja. Družbe, ki jih proučujejo, seveda ne poznajo modernih tehnologij oploditve *in vitro*, odvzema jajčne celice ali zarodka, prenosa, vnašanja in zamrznitve. Vendar pa so si zamislile njihove metaforične ekvivalente. In ker verjamejo v njihovo resničnost, so psihološke in pravne posledice enake.

Moja kolegica, gospa Héritier-Augé, je pokazala, da ima umetna oploditev v Afriki ekvivalent pri Samih [Samo] iz Burkiné Faso. Vsaka deklica, ki jo zelo mlado poročijo, mora imeti, preden gre živeti k možu, nekaj časa uradnega ljubimca. Ko bo čas, bo možu prinesla otroka, ki ga bo imela s svojim ljubimcem in ki bo veljal za prvorojenca iz zakonske zveze. Po drugi strani ima mož lahko več žena, a če ga zapustijo, bo ostal zakoniti oče vseh otrok, ki jih bodo imele pozneje.

Tudi med drugimi afriškimi prebivalstvi ima mož, ki ga zapusti žena ali več žena, očetovsko pravico nad njihovimi bodočimi otroki. Za to je dovolj, da ima, potem ko postanejo matere, z njimi prvi spolni odnos *post partum*. Ta odnos določi, kdo bo zakoniti oče naslednjega otroka. Tako lahko tudi moški, ki je poročen z neplodno žensko, proti plačilu ali zastonj doseže, da plodna ženska določi njega za očeta. Tedaj je mož te ženske darovalec semenske celice, ženska pa posodi svoj trebuh drugemu moškemu ali paru brez otrok. Vprašanje, ki je v Franciji tako kočljivo, ali mora biti posojanje maternice brezplačno ali pa lahko prinese neko plačilo, se v Afriki ne zastavlja.

Sudanski Nueri [Nuer] enačijo neplodno žensko z moškim. Lahko se torej poroči z žensko. Pri Jorubih [Yoruba] iz Nigerije si bogate ženske kupujejo žene, ki jim določijo moškega partnerja. Ko se rodijo otroci, jih ženska, ki je zakoniti »soproga«, zahteva zase ali pa jih proti plačilu prepusti roditelju. V prvem primeru se par, ki ga sestavljata dve ženski in ki bi ga dobesedno lahko imenovali homoseksualni par, zateče k oploditvi z zunanjo pomočjo in tako dobi otroke, ki jim bo ena ženska zakoniti oče, druga pa biološka mati.

Institucija levirata, ki je veljala pri starih Hebrejcih in je tudi še danes razširjena po svetu, omogoča in včasih celo predpisuje, da mlajši brat zaplodi otroka v imenu pokojnega brata. To je enakovredno oploditvi *post mortem*, še jasneje pa tako imenovani »poroki z duhom« pri

Sudanskih Nuerih: če je moški umrl samski ali brez potomcev, je lahko njegov bližnji sorodnik od pokojnikove živine vzel toliko živali, da si je kupil ženo. Nato je v pokojnikovem imenu zaplodil sina (ki ga je obravnaval kot svojega nečaka). Včasih se je zgodilo, da je ta sin tudi sam izpolnil enako dolžnost do svojega biološkega očeta – ki je bil po zakonu njegov stric. Otroci, ki jih je zaplodil, so bili torej njegovi zakoniti bratrance.

V vseh teh primerih je družbeni status otroka določen glede na zakonitega očeta, tudi če je ta ženska. A otrok kljub temu pozna svojega roditelja, s katerim ga povezujejo vezi naklonjenosti. V nasprotju z našimi strahovi taka odkritost pri otroku ne povzroča konflikta, ki bi izhajal iz dejstva, da sta njegova biološki roditelj in socialni oče dva različna posameznika.

V Tibetu so družbe, v katerih ima več bratov eno samo skupno ženo. Vsi otroci pripadajo najstarejšemu bratu, ki ga kličejo oče. Druge može kličejo strici. Resnične biološke vezi jim niso neznane, vendar jim ne pripisujejo pomena. Simetrična situacija je prevladovala v Amazoniji pri Tupijcih-Kawahibih [Tupi-Kawahib], ki sem jih spoznal pred petdesetimi leti: moški se je lahko poročil z več sestrami ali z materjo in njeno hčerjo, ki se je rodila v prejšnji zvezi. Te ženske so svoje otroke vzgajale skupaj, na videz ne da bi si belile glavo, ali je otrok, za katerega skrbijo, njihov ali pa je otrok druge žene njihovega moža.

V družbah, ki jih poznajo etnologi, torej ni konflikta med biološkim in socialnim starševstvom, ki pri nas spravlja v zadrego pravnike in moraliste. Te družbe dajejo prednost socialni vezi, pri čemer pa si oba vidika v ideologiji skupine ali v zavesti njenih članov ne nasprotujeta. Iz tega ne bomo sklenili, da se mora naša družba pri svojem ravnanju zgledovati po takih eksotičnih primerih. Vendar pa bi se z njihovo pomočjo vsaj lahko privadili na misel, da vprašanja, ki jih zastavlja oploditev z zunanjo pomočjo, dopuščajo precejšnje število različnih rešitev, med katerimi ne smemo imeti nobene za naravno in samoumevno.

Sicer pa nam, da bi se prepričali o tem, pogleda ni treba usmerjati tako daleč. Videti je, da je pri oploditvi z zunanjo pomočjo ena naših poglobitnih skrbi ločevanje oploditve od spolnosti, lahko bi celo rekli od čutnosti. Da bi bilo vse to sprejemljivo, se mora dogajati v ledeno hladnem laboratorijskem vzdušju, v okrilju anonimnosti in s posredovanjem zdravnika, tako da je izključen vsak osebni stik, vsak erotični ali čustveni odnos. Vendar pa pred izumom modernih tehnologij darovanje sperme v naših družbah ni bilo neznano. Le da so si ljudje take usluge delali brez ceremonij, lahko bi rekli »v družinskem krogu«. Balzac je leta 1843 – v času, ko so bili družbeni in moralni predsodki precej močnejši kakor danes – začel roman, ki ga ni dokončal in ki mu je dal zgovoren naslov *Malomeščani*. Roman, ki je nedvomno črpal iz resničnih dejstev, opisuje dogovor med prijateljskima paroma, od katerih je bil eden ploden, drugi pa neploden: plodna ženska je privolila, da bo naredila otroka z možem neplodne ženske. Hčer, ki se je rodila iz te zveze, sta enako negovala oba para, ki sta stanovala v isti hiši. Vsi okrog njih so vedeli, kako je s to stvarjo.

Etnolog torej pravniku in moralistu, ki se jima mudi sprejemati zakone, priporoča preudarnost. Jasno razkriva, da imajo tudi prakse in zahteve, ki so za javno mnenje najbolj problematične – oploditev z zunanjo pomočjo za še nedolžne, samske ženske, vdove ali homoseksualne pare –, ekvivalent v drugih družbah, ki jim zato ne gre nič slabše.

Modrost je gotovo v tem, da notranji logiki institucij vsake družbe in njenega vrednotnega sistema zaupamo, da bo ustvarila družinske strukture, ki bodo lahko preživele, in izločila tiste, ki bodo rojevale protislovja. Samo praksa lahko pokaže, kaj bo kolektivna zavest dolgoročno sprejela ali zavrnila.

Etnologi pogosto slišijo trditve, da je njihova disciplina zaradi hitrega izumiranja tradicionalnih kultur, ki so sestavljale njeno raziskovalno področje, obsojena na propad. Koliko prostora za razlike ostaja v uniformiranem svetu, kjer vsa ljudstva težijo k enakemu kulturnemu modelu? Primer oploditve z zunanjo pomočjo [...], ki sem ga navedel, kaže, da vprašanja, ki jih današnji svet zastavlja etnologu, ne izginjajo: predstavljajo se. [...] Oploditev z zunanjo pomočjo je za našo zavest problematična [...], ker se v naši lastni družbi pogloblja razmik med njeno tradicionalno moralno in napredkom znanosti. [...] Ne vemo, ali je in kako je mogoče uskladiti

situacije, ki se zdijo protislovne. To, da se glede tega obračajo na etnologe, jih kličejo na posvete, pritiskajo nanje, naj povedo svoje mnenje (ki mu sicer nato ne sledijo), kaže, da imajo ti še vedno svojo funkcijo. Rojstvo svetovne civilizacije povzroča, da je trk med zunanji razlikami še toliko bolj grob, in tudi ne preprečuje, da ne bi v vsaki družbi izbruhnile notranje razlike. Lahko bi rekli, da etnologe čaka še veliko dela.

Prevedla Suzana Koncut